

Timothy Snyder

SVOBODA

Pět pilířů pro život v 21. století

PASEKA / PROSTOR

S V O B O D A

PŘELOŽIL MARTIN POKORNÝ

ON FREEDOM

Copyright © 2024 by Timothy Snyder

Translation © Martin Pokorný, 2025

ISBN 978-80-7260-632-0 (PROSTOR)

ISBN 978-80-7637-716-5 (Nakladatelství Paseka)

Všem, kteří touží být svobodní

OBSAH

Předmluva	7
Úvodem: SVOBODA	19
SUVERENITA	41
NEPŘEDVÍDATELNOST	85
MOBILITA	137
FAKTIČNOST	189
SOLIDARITA	225
Závěr: VLÁDNUTÍ	259
Příloha: POZITIVNÍ A NEGATIVNÍ SVOBODA	312
Poděkování	313
Poznámky	320
Rejstřík	379

PŘEDMLUVA

„Tak co?“ zeptala se s úsměvem Marija, když jsem se s hlavou sehnutou protáhl dveřmi její uklizené chýše a vrátil se na slunce a mezi suť. „Všechno, jak má být?“ Přitakal jsem. Její příkrývky a koberce s hezkými pravoúhlými vzory připomínaly ukrajinské futuristické umění. Kabely vedoucí ke generátoru byly úhledně urovnané a Marija v čistých šatech měla po ruce lahve s vodou. Na lůžku ležela otevřená tlustá kniha.

Venku před jejím dočasným plechovým příbytkem, který jí poskytla mezinárodní organizace, na šňůře schnuly vlněné svetry. Na lavici ležela pěkná dřevěná zásuvka, vyložená plstí, jak otevřená Pandořina skříňka. Když jsem zásuvku pochválil, Marija mi ji nabídla darem. Byl to pozůstatek z jejího domu, rozbombardované a rozstřílené trosky, před kterou jsme stáli. Nervózně zvedla oči k přelétajícímu letadlu. „Všechno se stalo,“ povzdychla si, „a nic z toho nebylo potřeba.“

Marijin dům spolu se všemi domy ve vesnici vzal zasvě při ruské invazi na Ukrajinu. Posad-Pokrovske úplně na jihu země se nacházel na linii ruského postupu. Vesnice leží v úrodné oblasti uprostřed slunečnicových polí. Ukrajinská armáda vytlačila Rusy koncem roku 2022 mimo dostřel děl, čímž umožnila bezpečný návrat místních i moji návštěvu v září 2023.

Posadím se na lavici, poslouchám, co mi Marija říká, a uvažuji o svobodě. Dalo by se říct, že vesnice byla osvobozena. Jsou její obyvatelé svobodní?

Mariji dnes nehrozí každodenní riziko násilné smrti, okupace trýznitelů a vrahů. Ale je to opravdové osvobození?

Mariji je 85 let a žije sama. Díky příbytku je nepochybně svobodnější, než když byla bez domova. To je zásluha příbuzných a dobrovolníků – a též přičinění vlády, s níž se cítí spojená, protože pro ni hlasovala. Marija si na svůj osud nenaříká. Rozpláče se tehdy, když mluví o obtížích, kterým čelí prezident.

Ukrajinské slovo „deokupace“, kterého při hovoru užíváme, je proti obvyklému „osvobození“ přesnější. Vyzývá nás zamyslet se, co dalšího potřebujeme ke svobodě kromě odstranění útlatku. K tomu, aby mohla Marija vítat hosty a účastnit se normálního důstojného mezilidského styku, je zapotřebí práce. Nedokážu si představit, že by Marija byla skutečně svobodná bez opravdového domova, kde si může sednout, a bez možnosti vyjít s chodítkem na ulici.

Svoboda není pouhá absence zla; je to přítomnost dobra.

JIŽNÍ UKRAJINU POKRÝVÁ STEP, severní Ukrajinu les.

Podobné myšlenky o svobodě mě napadaly při návštěvě deokupovaného města na severu země. Poté co jsem svoje vlastní děti zavezl do přátelského prostředí škol v New Havenu ve státě Connecticut, odcestoval jsem do opuštěné školní budovy v Jahidnem, ze které ruští okupanti udělali koncentrační tábor. Po většinu doby, kdy měli vesnici pod kontrolou, Rusové natěsnali celou místní populaci – 350 civilistů – do suterénu školy, na plochu necelých 200 metrů čtverečních. Sedmdesátku vězňů tvořily děti, nejmladší bylo nemluvně.

Deokupace Jahidneho proběhla v dubnu 2022, já místo navštívil v září. Rusové zničili všechn nábytek v patře a stěny pokryli dehumanizačními nápisy a kresbami proti Ukrajincům. Elektrina nefungovala. Ve světle mobilního telefonu jsem sešel do sklepa a prohlédl si dětské kresby na stěnách. Rozuměl jsem nápisům „Ne válce“; vlastní děti mi později pomohly s identifikací postaviček (například Impostora ze hry *Among Us*).

U veřejí se nacházely dva křídou psané seznamy jmen zemřelých: na jedné straně těch popravených Rusy (napočítal

jsem jich sedmnáct), na druhé těch, které skolila nemoc nebo vyčerpání (těch bylo deset).

V době mého příjezdu do Jahidneho se už přeživší ve sklepe nenacházeli. Byli ale svobodní?

Pojem osvobození vyvolává představu úniku z trápení. Jenže dospělí potřebují pomoc, děti potřebují novou školu. Sám fakt, že už město není okupované, je svrchovaně důležitý – ale bylo by chybou utít příběh Jahidneho okamžikem, kdy přeživší vyšli z podzemí, stejně jako by bylo chybou utít příběh Posadu-Pokrovske okamžikem, kdy ustalo bombardování.

Správce klíče od školy v Jahidnem požádal o pomoc s výstavbou hřiště. Vprostřed zničující války se to může zdát jako zvláštní přání. Rusové zabíjejí děti raketami a unášejí je za účelem asimilace. Avšak zamezit těmto zločinům nestačí, deokupace nestačí. Děti potřebují místo, kde si můžou hrát, honit se a plavat, cvičit se v tom, jak být sám sebou. Dítě nemůže vybudovat park ani bazén. Radost dětství spočívá v objevování světa, v němž se tyto věci vyskytují. Výstavba struktur svobody pro mladé i staré vyžaduje kolektivní úsilí.

PŘIJEL JSEM NA VÁLČÍCI UKRAJINU v době psaní této knihy o svobodě. Zde je téma svobody hmatatelné všude kolem. Měsíc po ruském vpádu na Ukrajinu jsem mluvil s ukrajinskými poslanci: „Rozhodli jsme se pro svobodu tím, že jsme neutekli.“ „Bojujeme za svobodu.“ „Sama svoboda je tím, co chceme.“

A nešlo jen o politiky. Slovo „svoboda“ jsem na válečné Ukrajině stále znovu slyšel při rozhovorech s vojáky, vdovami a farmáři, aktivisty a novináři. Způsob, jak pojmu užívali, mě zaujal. Za situace, kdy značnou část země okupuje genocidní velmoc, by Ukrajinci měli dobrý důvod chápat svobodu jako osvobození, absenci zla. Ale takto ji nikdo nechápal.

Když jsem se ptal, co svobodou míní, ani jedinkrát se nestalo, že by můj protějšek poukázal ke svobodě od Rusů. Jeden Ukrajinec mi řekl: „Když říkáme svoboda, nemíníme tím ‚svobodu od něčeho‘.“ Jiný upřesnil, že svoboda je „pro něco, ne proti

něčemu“. Okupanti brání tomu, aby se svět otevřel, aby následující generace měla lepší život, aby v budoucnu záleželo na dnešních přijatých rozhodnutích.

Zamezit represím a nabýt „negativní svobody“, jak o ní mluví filozofové, bylo důležité. Avšak deokupace čili odstranění újmy je jen nezbytnou podmínkou svobody, ne svobodou samotnou. Jeden voják v rehabilitačním centru mi řekl, že smysl svobody tkví v tom, aby měl po válce každý šanci dosáhnout vlastních cílů. Veterán, který čekal na nasazení protézy, prohlásil, že svobodou by byl úsměv jeho syna. Pro mladého vojáka na opuštěném ostrově byla zase svoboda spjatá s dětmi, které chce mít. A jejich velitel Valerij Zalužnyj mi v utajené štábní místnosti oznámil, že svoboda znamená normální život s vyhlídkami na uplatnění.

Svoboda je budoucnost, v níž něco je stejné a něco lepší. Je to život, který se rozpíná a roste.

V TĚTO KNIZE SE SNAŽÍM podat charakteristiku svobody. Prvním krokem je zachránit samo slovo před nadužíváním a zneužíváním. Obávám se, že v mých rodných Spojených státech mluvíme o svobodě bezmyšlenkovitě. Američané svobodou často míní absenci: absenci okupace, útisku nebo i státu. Připadá nám, že jedinec je svobodný, když mu stát nestojí v cestě. Naším sdíleným přesvědčením je negativní svoboda.

Představovat si svobodu podle vzorce „já proti světu“, což nám pojem negativní svobody umožňuje, je nepochybně lákavé. Pokud problém tkví výhradně v bariérách, pak je s námi všechno v pořádku – a můžeme se cítit povzneseně. Připadá nám, že nebýt světa, který na nás páchá újmu, byli bychom svobodní. Opravdu ale k našemu osvobození stačí něco ze světa odstranit? Není stejně důležité, a snad i důležitější přidat něco nového?

Chceme-li být svobodní, nestačí se omezit na popírání; je také nutné něco prosazovat. Občas bude potřeba ničit, ale mnohem častěji tvořit – a vůbec nejčastěji bude potřeba uzpůsobovat svět i sebe na základě toho, co víme a čeho si ceníme. Potřebujeme

k tomu správné struktury, politické i mravní. Nedílnou součástí svobody je ctnost.

Básník Richard Lovelace napsal: „Věznici netvoří kamenné zdi, / klec nedělají kovové tyče.“ Někdy to platí a jindy ne. Útlak nespočívá v pouhém vztyčování bariér, ale i v lidském úmyslu, kvůli kterému vznikají. V ukrajinském Doněcku se opuštěná továrna změnila ve výtvarnou dílnu, za ruské okupace v téže budově sídlila mučirna. Školní suterén se – jako v Jahidnem – může stát koncentračním táborem.

První nacistické koncentrační tábory vznikaly v barech, v hotelích a na hradech. Pro první trvalý lágr v Dachau posloužila opuštěná továrna. V Osvětimi se nacházela polská vojenská základna, která měla zemi bránit před německým útokem. Sovětský zajatecký tábor v Kozelsku, kde byli před popravou drženi polští důstojníci, fungoval v témže klášteře, kam Dostojevskij v *Bratrech Karamazových* situoval rozhovor, v němž zazní slavná otázka: Jestliže Bůh je mrtev, je všechno dovoleno?

Svobodnými nás nečiní žádná vyšší síla ani její absence. Příležitost stát se svobodnými – nic víc, nic míň – nám dává příroda. Tvrdí se nám, že se „rodíme svobodní“, ale není to pravda. Rodíme se s křikem, připojení pupeční šňůrou, pokrytí ženskou krví. To, zda se staneme svobodnými, závisí na činech druhých lidí, na strukturách, díky nimž jsou jejich činy proveditelné, na hodnotách, kterými jsou tyto struktury prochnuty – a až pak na záblesku spontánnosti a na odvaze k osobnímu rozhodnutí.

Struktury, jež brání i umožňují, jsou fyzické a morální. Na tom, jak mluvíme a smýšlíme o svobodě, záleží. Svoboda začíná deokupací naší vlastní mysli od škodlivých představ. Některé myšlenky jsou správné a jiné špatné. Ve světě plném relativismu a zbabělosti představuje svoboda absolutní absolutno, hodnotu hodnot. Příčina netkví v tom, že by svoboda byla jediným dobrem, před kterým se všechna jiná dobra musí sklonit. Tkví v tom, že svoboda je stavem, za něhož teprve všechno dobré může proudit mezi námi a v nás.

Příčina netkví ani v tom, že by svoboda představovala vakuum zanechané mrtvým Bohem nebo prázdným světem. Svoboda není absence, nýbrž přítomnost; je to život, v němž si volíme mnohačetné závazky a uskutečňujeme ve světě jejich kombinace. Ctnosti jsou reálné, stejně reálné jako hvězdné nebe; když jsme svobodní, učíme se ctnostem, projevujeme je a přivádíme je k životu. S postupem času nás volby mezi ctnostmi vyhraní jakožto individua obdařená vůlí.

POKUD PŘEDPOKLÁDÁME, že svoboda je negativní a spočívá v absenci toho či onoho, důsledkem je přesvědčení, že k dosažení svobody stačí odstranit bariéru. Pro takovéto smýšlení svoboda představuje jakýsi základní stav světa, který nám vyšší síla přinese, jen když jí uvolníme cestu. Je to naivní.

Američanům se vštěpuje, že nám svobodu přinesli otcové zakladatelé, naše národní povaha nebo kapitalistické hospodářství. Nic z toho není pravda. Svobodu nelze nikomu dát. Není to dědictví. Označujeme USA za „svobodnou zemi“, ale žádná země není svobodná. Na rozdíl mezi rétorikou utiskovatelů a rétorikou utiskovaných poukazuje disidentský eritrejský básník Y. F. Mebrahtu, když píše: „Oni mluví o zemi, my o lidech.“ Jedině lidé mohou být svobodní. Když uvěříme, že nás svobodnými činí něco jiného, nikdy nepochopíme, co musíme udělat sami. Jakmile uvěříte, že svoboda je darovaná, je fuč.

My Američané tíhneme k přesvědčení, že svoboda spočívá v odstraňování a že za nás tuto práci vykonává kapitalismus. Uvěřit v tento nebo jakýkoli jiný vnější zdroj svobody je past. Pokud si svobodu spojujeme s vnějšími silami a někdo nám řekne, že z vnějšího světa vychází hrozba, obětujeme volnost za ochranu. Zdá se nám to smysluplné, jelikož v hloubi duše už nesvobodní jsme. Myslíme si, že můžeme vyměnit svobodu za bezpečí. To je fatální omyl.

Svoboda a bezpečí fungují jako spojené nádoby. Preambule americké Ústavy nás učí, že se o „dobrodiní svobody“ má usilovat současně s „všeobecným blahobytem“ a „obranou země“.

Musíme mít svobodu i bezpečí. Mají-li lidé dosáhnout svobody, musí se – zvláště v dětství – cítit v bezpečí. Musí mít šanci poznat se navzájem a poznat svět. Když se pak následně stávají svobodnými lidmi, sami rozhodují, jaká rizika a proč na sebe vzít.

Když Rusko vpadlo na Ukrajinu, prezident Volodymyr Zelenskij svým spoluobčanům neřekl, že musí vyměnit svobodu za bezpečí. Řekl jim, že ze země neodjede. Po návštěvě Jahidneho jsem s ním mluvil v jeho kyjevské pracovně, zabarikádované pytli s pískem. Deokupaci označil za příležitost obnovit bezpečí i svobodu. Řekl mi, že „odnětí svobody znamená ztrátu bezpečí“ a „ohrožení je újmou na svobodě“.

SVOBODA ZNAMENÁ VĚDĚT, čeho si ceníme, a uskutečňovat to. Závisí proto na tom, co můžeme a nemůžeme vykonat – a to zase závisí na druhých lidech, blízkých i neznámých.

Píšu tuto předmluvu v nočním vlaku, který mě z Kyjeva odváží na západ, a vím, kolik času mám, než dojedeme k polským hranicím. Toto vědomí mi skýtá trochu bezpečí a také trochu svobody pracovat – díky práci jiných lidí. Kdosi jiný položil koleje a opravuje je po ostřelování, kdosi jiný postavil vagony a provádí jejich údržbu, kdosi jiný vlak řídí. Když ukrajinská armáda dosáhne deokupace měst, vztyčí v nich vlajku a fotografie zveřejní. Ukrajinci však považují města za osvobozená poté, co jsou obnoveny železniční spoje.

Ruští propagandisté tvrdí, že spravedlnost a dobro neexistují, a proto je všechno povoleno. Důsledky tohoto názoru vidím v deokupované Ukrajině všude: v hromadných hrobech v Buče, ve zničených vesnicích jako v Posadu-Pokrovske, v lágrech jako v Jahidnem. Ruští vojáci na Ukrajině označují města, která zničili, za „osvobozená“ – a opravdu byly z jejich perspektivy v těchto městech odstraněny všechny překážky, takže mohou (jako v Mariupolu) suť s mrtvolami odhrnout buldozery, postavit něco jiného, lokalitu prodat. V tomto negativním smyslu slova mají svobodu vraždit a krást.

Kola a koleje, které mám pod sebou, mě sice neobdařují svobodou, ale unášejí mě kupředu a vytvářejí pro moji svobodu podmínky, které bych sám vytvořit nemohl. Kdyby vlak nejezdil nebo kdyby Rusko rozbořilo kyjevské nádraží, byl bych v danou chvíli méně svobodný. Když Rusko na Ukrajině ničilo veřejné služby a státní školy, nepřinášelo to místním obyvatelům svobodu.

Ke svobodě nepřispíváme odmítnutím státu, nýbrž stvrzením svobody jakožto určující linie dobré vlády. Mám za to, že se k náležité podobě vlády a státu dostaneme tehdy, když svou úvahu opřeme o správnou definici svobody. Proto tato kniha začíná úvodem o svobodě a končí závěrem o vládnutí a státu. Pětice kapitol pak vytyčuje cestu od filozofie k politice.

JAK V NAŠICH ŽIVOTECH svoboda figuruje? Má pět podob, tvoří je spojnice mezi svobodou jakožto principem a svobodou jakožto praxí.

Tyto podoby vytvářejí svět, v němž lidé jednají na základě hodnot. Nejsou to pravidla a nejsou to příkazy. Jedná se o logické, morální a politické spojnice mezi kolektivním jednáním a utvářením svobodných jednotlivců. S jejich pomocí se řeší dva zdánlivé paradoxy: svobodný člověk je individuum, ale nikdo individuality nenabude sám; svoboda se pociťuje v osobní existenci, ale musí být dílem generací.

K pěti podobám počítám suverenitu (čili poučenou schopnost volby), nepředvídatelnost (čili schopnost adaptovat fyzické zákonitosti osobním cílům), mobilitu (čili schopnost následovat hodnoty při pohybu prostorem a časem), faktičnost (čili uchopení světa, které nám dovoluje ho změnit) a solidaritu (čili uznání, že svoboda je pro každého).

Námaha svobody začíná bolestmi matky. Malé dítě má potenciál ohodnotit svět a změnit ho – a příslušné schopnosti si osvojuje s podporou a ve společnosti druhých. V tom tkví suverenita.

S tím, jak mladý člověk dospívá, se učí vidět svět, jaký je,

a představovat si, jaký by mohl být. Suverénní jedinec míší hodnoty, které si zvolil, s vnějším světem, a vytváří tak cosi nového. Druhou podobou svobody je proto nepředvídatelnost.

Naše těla potřebují prostor k pohybu. Podmínky, jež nám dovolí dosáhnout suverenity a nepředvídatelnosti, si v mládí nejsme s to utvořit sami. Jakmile však tyto podmínky vzniknou, bouříme se proti institucím, které je umožnily, a razíme si vlastní cestu. Tuto mobilitu, třetí podobu svobody, je nutné podpořit.

Svobodu konat máme jen u věcí, které umíme vykonat, a svobodu putovat máme jen na místa, kam jsme s to se dostat. Vše, co neznáme, nám může ubližovat a vše, co známe, nás posiluje. Čtvrtou podobou svobody je faktičnost.

Žádný jednatel nenabude svobody sám. V praktickém a etickém ohledu svoboda pro tebe znamená svobodu pro mě. Tento náhled je vědomím solidarity jakožto páté podoby svobody.

Řešení problému svobody nespočívá – v rozporu s míněním části pravice – v zesměšňování nebo opuštění státu. A v rozporu s míněním části levice řešení nespočívá ani v tom, že se od rétoriky svobody odkloníme nebo ji odvrhneme.

Svoboda ospravedlňuje vládnutí. Podoby svobody nám ukazují, jak se to děje.

TATO KNIHA SLEDUJE logiku určitého argumentu a logiku konkrétního života. První tři podoby svobody jsou spjaté s různými životními fázemi: suverenity s dětstvím, nepředvídatelnost s dospíváním, mobilita s nadcházející dospělostí. Faktičnost a solidarita představují vyspělé podoby svobody, jež skýtají šanci pro druhé. Každé podobě věnuji zvláštní kapitolu.

V úvodu čerpám z vlastního životního příběhu, počínaje prvním momentem, kdy jsem – nakolik si vzpomínám – přemýšlel o svobodě. Stalo se tak roku 1976, kdy Spojené státy slavily dvě stě let vzniku. Na základě padesáti let vlastních omylů se pokusím předvést, odkud se vzala určitá nepochopení svobody a jak

je lze napravit. Závěr popisuje dobré vládnutí v dobrém státě, jehož můžeme společně dosáhnout. Představuji si tu Ameriku, která dosáhla třisetletého jubilea v roce 2076 jakožto země svobodných lidí.

Jednotlivé kapitoly se dělí na kratší medailony. V některých najdeme vzpomínky, které se mi vybavily při pokusu vyrovnat se s nějakou filozofickou otázkou. Záblesky vzpomínek umožňují se zamyslet. Dovolují mi podrobit své dřívější já skromnější verzi sókratovské metody: dotazovat se na smysl slov a životních zvyklostí, probudit cosi, co už v určitém smyslu víme. Cílem těchto zamyšlení je dobrat se k pravdám o USA a o svobodě, které mi v danou chvíli nebyly zjevné – a které by mi nebyly zjevné ani dnes, kdybych těmito dřívějšími zkušenostmi neprošel.

Snad je to pro historika příhodná filozofická metoda. Vycházím z historických příkladů a o minulosti některých regionů vím víc než o jiných. Kniha pojednává o Spojených státech, ale činí tak pomocí srovnání se západní i východní Evropou, Sovětským svazem a nacistickým Německem.

Vedu zde rozhovor s antickými, moderními i současnými filozofy. Některé odkazy ponechávám skryté; koho tyto souvislosti zajímají, povšimne si jich sám. Výslovně odkazují na pět myslitelů: Frantze Fanona, Václava Havla, Leszka Kołakowského, Edith Steinovou a Simone Weilovou. Nejsou to Američané a nejsou v USA obecně známí; až na drobné výjimky v zemi nikdy nežili a nepsali o ní. Podnět z odlišné tradice nebo slovo z cizího jazyka nám mohou pomoci oprostít se od omylu. Ze všech myslitelů přejímám určitý koncept, který přispívá k postupu úvahy; netvrdím, že by spolu navzájem nebo se mnou souhlasili vždy a ve všem.

Kniha je konzervativní v tom smyslu, že čerpá z tradice, ale radikální tím, že navrhuje cosi nového. Je filozofická, ale pevně se drží zkušenosti. Několik vět v textu pochází ze zpráv, jež jsem si zapsal během bdělých okamžiků na nemocničním lůžku v době choroby, která mě málem zahubila. Některé úvahy jsem poprvé zformuloval při výuce probíhající uvnitř americké

věznic s přísnou ostrahou. Většinu knihy jsem napsal během tří cest na válečnou Ukrajinu.

Hlavní otázky, s nimiž se tu vyrovnávám, mi položili čtenáři. Výzkumy hromadného vraždění v knihách *Krvavé země* a *Černá země* podnítily veřejnou diskusi, která mě přivedla k etické tematice této knihy. Pokud jsem s to popsat to nejhorší, dokážu též předepsat to nejlepší? Po vydání nepokrytě angažované *Tyranie* a popisné analýzy současného stavu v *Cestě k nesvobodě* jsem byl dotázán, jak by vypadala lepší Amerika. Toto je má odpověď.

Definovat svobodu je jiný cíl než ji bránit. Tážu se svého dřívějšího já, dotazuji se druhých lidí a ti se dotazují mě. Metoda je součástí odpovědi; existuje-li pravda o svobodě, nepronikneme k ní v izolaci ani pouhou dedukcí. Svoboda je pozitivní; obemknout ji slovy je – stejně jako život ve svobodě – tvůrčí akt.

Tato kniha má být příkladem ctností, k nimž vyzývá. Doufám, že je zároveň rozumná i nepředvídatelná. Chce být současně střízlivá i experimentální. Neoslavuje to, jací jsme; oslavuje svobodu, již bychom mohli dosáhnout.

Za oknem vychází slunce. Blížíme se k hranicím. Svou úvahu začínám za letního dne.

T. S.
vlak z Kyjeva do Dorohusku
vagon č. 10, kupé č. 9
6:10, 10. září 2023

Úvodem

SVOBODA

JUBILEUM

Je léto roku 1976, slunné odpoledne na farmě v Ohiu. Po obloze táhnou cáry oblaků, pod chodidly je cítit štěrk. Šestiletý, už skoro sedmiletý chlapec stojí ve frontě, aby zazvonil na zvon: mé někdejší já, plné možných budoucností.

Od venkovské silnice se odvíjí štěrková cesta. U vrcholu kopce se stáčí mezi javorem, který se rozpíná i nad krajními řádky kukuřičného pole, a starým platanem, stínícím statek. Na javoru visí houpačka, rozkývaná poté, co jsem z ní seskočil na zem. Cesta pokračuje podél domu ke dvěma oblým sýpkám a staré dřevěné stodole, načež mizí ve stezce klesající k jezeru. Po obou stranách cesty se v mých představách prostírají pole zkamenělin a šípových hlavic, nyní pokrytá sílícími stonky kukuřice.

Jsem na statku s matčinou rodinou, slavíme narozeniny, které připadají na letní měsíce, a zároveň si připomínáme dvousté výročí americké deklarace nezávislosti. U zvonu se střídají všichni bratřenci a sestřenice od nejstarších po nejmladší. Nezaměnitelné dvojí zazvonění rezonuje mým dětstvím: po krásném horním tónu následuje neobratný druhý, když se srdce zvonu nezáměrně dotkne věnce podruhé. Zvon má vadu.

Přijde řada na mě. Zvon váží stejně jako já, ale je pověšený dobře a já vím, jak ho uvést do pohybu. Se zavřenýma očima sevřu lano v dlaních a zapřu se celým tělem. Práci za mě odvede

gravitace. Zvon se rozezní, nezaměnitelně a nedokonale. Stále ještě zakloněný otevřu oči a vidím modro. Přemýšlím o svobodě.

Když na zvon zazvoní všechny děti, nahneme se na vybílenou oddělenou verandu, kde na opačné stěně visí kel mastodonta. Chvilí hledám tenisky, pak vejdu do kuchyně a jako poslední se připojím ke kruhu v tiché modlitbě. Zahlédnu košík s odcházející poštou, pověšený na stěně za mými zády. Známký s obrázkem Zvonu svobody jsou opatřeny biblickým nápisem, který nese i sám zvon: v roce jubilea „zvěstujte svobodu po vsi zemi“.

Zvon svobody je naštipnutý a kaz je na známkách zachycený. Zvon byl ukut roku 1752 pro sídlo pensylvánského sněmu ve Filadelfii k jinému výročí, totiž půlstoletí pensylvánské Listiny výsad. Kaz, který na něm vidíme dnes, se objevil, když se na zvon zvonilo roku 1846 k výročí narození George Washingtona.

Následující slova biblického verše nastiňují způsob, jak rozštěp chápat: „navrátíte každého k jeho vlastnictví a navrátíte každého k jeho čeledi“ (Leviticus 25, 10). Abolicionisté v 19. století tato slova četli jako výzvu ke zrušení otroctví v USA. Zvon v sídle pensylvánského sněmu považovali za svůj symbol a obdarili ho jeho současným pojmenováním. Později se na Zvon svobody odvolávalo hnutí sufražetek.

Poštovní známka z roku 1976 kodifikovala vlasteneckou legendu o tom, že se Zvon svobody rozezněl v červenci 1776 při vyhlášení Deklarace nezávislosti ve Filadelfii. Ve skutečnosti se tehdy na zvon netlouklo a nenesl dnešní jméno. Zvon svobody obdržel své označení s poukazem k těm, kdo svobodu neobdrželi. Nepřipomínal domněle ideální minulost, nýbrž předjímal lepší budoucnost.

Představa dvoustého výročí byla pro dítě ošemetná. Povolávala mě do dávného světa, který dosáhl svobody díky odstranění čehosi jiného – britského impéria. Díky tomu jsme my Američané měli být navěky osvobození. Jakožto symbol dvoustého výročí byl Zvon svobody zbaven veškerých odkazů na ženy a černošské obyvatelstvo. Měl vyjadřovat myšlenku, že dokonalé svobody bylo kdysi dávno jednou provždy dosaženo.

Zprvu může znít logicky, že svoboda je jakási absence, a může dávat smysl, že by od nás stát měl dát ruce pryč. Je to elementární myšlenka, která svou přesvědčivost bere z historie vykořisťování. Určití lidé se historicky považovali za svobodné, jelikož tyli z práce otroků a žen. Ti, kdo se považují za svobodné, jelikož mají nadvládu nad druhými, definují svobodu negativně, jako absenci státu, jelikož jedině stát mohl osvobodit otroky a přiřknout ženám volební právo. Prolnutí Zvonu svobody s americkou revolucí se vyhýbá otázce, co je to svoboda a pro koho tento zvon zní.

V šesti letech už jsem znal termín „podzemní železnice“ a uvažoval jsem, jaké by to bylo, schovávat se na statku ve sklepě.* Nikdy by mě ale nenapadlo se ptát, jestli americká nezávislost znamenala svobodu pro všechny. Černošské děti mého věku si tu otázku klást nemusely, jelikož odpověď byla zřejmá – dával ji sám život.

ÚTĚKY

Zní zvon. Čas svobody. Čas k jídlu. Jelikož mám narozeniny nejdřív ze všech, přeskakuju frontu. Bufet začíná u dveří vedoucích z verandy a pokračuje na přepážce podél obvodu kuchyně: nejprve sladká kukuřice (ještě vroucí), pak maso a zelenina a bramborová kaše, pak zapékané pokrmy s chlebem a nakonec zákusky a káva. Kdo má chuť, najde na verandě meloun, který se nakrájí po jídlu a jí se venku.

Jeden stůl je prostřený v kuchyni, další jsou rozestavené v přízemí, zčásti pod obrazy předků. Mezi podobiznami visí také zarámovaný list vlastnictví a certifikát od státu Ohio, který

* Označení „podzemní železnice“ (*Underground Railroad*) se užívalo pro síť tajných cest a útočišť, pomocí níž zvláště v letech 1810–1850 prchali otroci z amerického Jihu do svobodných států Unie na severu USA a do Kanady. – Pozn. překl.

potvrzuje sto let souvislé držby. Matčina rodina tu prožila americko-britskou válku v roce 1812, občanskou válku, první světovou válku i velkou hospodářskou krizi. Během druhé světové války se tu narodila má matka. Otec se narodil v jiném statku na opačné straně okresu.

Matka mě porodila v nemocnici nazvané po jednom ohijském vynálezci. Stalo se to roku 1969, v době války ve Vietnamu a několik týdnů po přistání na Měsíci. Experimenty bratří Wrightů s letem stroje těžšího než vzduch se uskutečnily jen o pár kilometrů dál na sever, v jejich obchodu s jízdními koly v Daytonu.

Dayton představoval významné americké centrum inovací a výroby. Zde se odehrál první komerční nákladní let i první let vrtulníkem. V roce 1900 se město stalo železničním uzlem; na hlavním nádraží – Union Station – zastavovaly každodenně desítky souprav. Charles Kettering, po němž je nazvána nemocnice, vynalezl elektrický startér do automobilu. Nejprve pracoval pro National Cash Register (dnešní NCR), pak založil DELCO (Dayton Engineering Laboratories Company) a řídil oddělení výzkumu ve firmě General Motors. Společně s leteckou základnou Wright-Patterson představovaly tyto tři firmy v sedmdesátých letech, kdy jsem vyrůstal v jihozápadním Ohiu, hlavní místní zaměstnavatele. Pro National Cash Register užívali zdejší farmáři označení „the Cash“ a pro leteckou základnu zkratku „the Field“ (zatímco děti z města říkaly „NCR“ a „Wright-Pat“).

Neil Armstrong, první člověk, který vstoupil na povrch Měsíce, pocházel z městečka Wapakoneta na sever od Daytonu. Jako děti jsme navštívili jeho tamější muzeum a poznali ho osobně. Babička z matčiny strany měla fotografii s astronautovým podpisem. Její mladší bratr, pilot a inženýr, se podílel na výrobě raketoplánu; start Columbie představoval extatický okamžik mého dětství. Sledoval jsem událost v televizi a pak jsem vyšel ven podívat se na oblohu. Let objektu těžšího než vzduch v roce 1903, přistání na Měsíci v roce 1969, raketoplán v roce 1981: tato trajektorie skýtala příslib budoucích cestovatelských dobrodružství.

Mí rodiče před studiem na Ohio State University vyrostli na farmách v Clinton County. Strávil jsem na těchto statečích podstatnou část dětství. V létě mě dědeček z otcovy strany zapojil i s bratry do práce a bral nás na vesnický trh. Staré baseballové pátky a rukavice měl neustále připravené u vchodu, jako by měl každou chvíli začít zápas. Já si přivezl vlastní rukavici a hledal příležitost k tréninku baseballu ve stodole. V televizi uvnitř domu hráli Cincinnati Reds, zatímco já se účastnil imaginárního zápasu venku. Babička z otcovy strany mě naučila nevařit sladkou kukuřici zbytečně dlouho, půjčovala mi historické romány ze své knihovny a dokázala inteligentně posoudit, jak dobře se kdo vyjadřuje. Tatínka učila v jednotřídce.

Na opačné straně okresu, v domě prarodičů z matčiny strany, v tom se zvonem, jsem se rád uchyloval do patra. Vprostřed babiččiny sbírky zkamenělin jsem se rád zahloubával do jejích knih o minulosti i současnosti a o možných scénářích budoucnosti: do knih o paleontologii a zoologii, do slavné americké sci-fi *V pasti času*.

Na Nový rok 1982 jsem si ve studeném podkroví, do něhož táhlo, četl o vyhlášení stanného práva v komunistickém Polsku. Američané vyjadřovali v novinách obavy z nestability a jaderné války, ale já tušil, že se děje cosi zajímavého a prodchnutého životem. Na fotografiích v časopisech šed obrněných vozů a špinavého sněhu kontrastovala s rudými písmeny na transparentech zakázaného odborového svazu Solidarita.

HOLOKAUSTY

V době mého dětství se Sovětský svaz zdál blízko – jen pár minut letu mezikontinentální balistické rakety. Magazín *Reader's Digest* tiskl články o sovětském a americkém jaderném arzenálu. Posedlost ničivým potenciálem supervelmocí umožnila nevnímat utrpení lidí zasažených studenou válkou přímo: obyvatel

Latinské Ameriky v zemích, na něž podnikaly útoky USA, a Východoevropanů pod kontrolou SSSR.

V osmdesátých letech se úměrně tomu, jak v USA klesala společenská mobilita, vyhrotily úvahy o jaderném střetu. V roce 1984 jsem zvedl sluchátko telefonu a zúčastnil se průzkumu veřejného mínění. Tazatel mi položil dvě otázky: „Je bezpečné pracovat ve večerkách?“ a „Bojíte se jaderné války?“ Nepřipadalo mi na tom nic divného.

Americkým jaderným raketám se podle členů americké revoluční domobrany říkalo „Minutemen“. V sedmdesátých a osmdesátých letech představa jaderného konfliktu mezi USA a SSSR tvořila součást všední existence. Za naším domem se směrem na západ rozpínala louka ke kolejím o půl kilometrů dál, po nichž během mého dětství za soumraku projížděly nákladní vlaky. Přes louku protékal potok a zavodňoval mlázi, ve kterém jsme se pokoušeli rybařit. Na jih od našeho domu se za silnicí zvedalo kukuřičné pole k semináři. Siréna na zvonici nacvičovala varování před tornádem, ale místní děti si signál spojovaly s nálety. Zvedli jsme hlavy od potoku, ve kterém jsme se pokoušeli do kelímků chytat raky, v duchu jsme si představili jaderné hříby a věděli jsme, že je poledne.

Byl to šok, když mi babička Lucile řekla, že nebezpečí nepřichází zdálky. Ke čtyřicátému výročí invaze v Normandii v roce 1984 jsem dostal ve škole za úkol pořídit s babičkou z matčiny strany rozhovor o druhé světové válce. Lucile si sedla naproti mně u kuchyňského stolu a vysvětlila mi, že k pochopení války mě žádné rozhovory s příbuznými nedovedou. Sama pracovala jako učitelka a zadaný úkol pojala jako příležitost, abych se vzdělal. Obvykle se neustále smála a nabízela mi želé; ve čtrnácti jsem skoro nevěděl, jak vypadá, když se tváří vážně. Toho dne jsem to zjistil. Upírala na mě oči, líce měla napjaté a kázala mi, na co bych se měl zaměřit: pokud mám psát o válce, musím vzpomenout na „všechny ty Židy“. Povzdychla si a pak se znovu usmála.

Židovský holokaust nebyl nijak vzdálený. Znal jsem deník Anne Frankové, který jsem v páté třídě náhodou objevil na

policii. Avšak v době mého rozhovoru s babičkou představoval zločin na Židech menší část válečných vzpomínek, než se stalo pravidlem později. Výrazu „holokaust“ se v tomto smyslu začalo v USA obecně užívat po odvysílání televizního seriálu z roku 1978, avšak ještě v osmdesátých letech přetrvával i dosavadní obecný význam „ničivá katastrofa“ a slovo zůstávalo víceznačné. Televizní film o jaderném holokaustu *Den poté* z roku 1983 sledovalo sto milionů Američanů. Jednou odpoledne v prosinci 1985 jsem – usazený na oranžové pohovce v místní veřejné knihovně – poslouchal skupinku starších spolužáků, jak probírají svoje plány na jadernou válku: vytrénovat si svaly, odjet na Wright-Pat a umřít v centru exploze, ne na důsledky radiace.

Možná tento hypotetický jaderný holokaust odpoutal pozornost od toho, co nás mohl naučit holokaust Židů. Možnost katastrofy se zapojením raket dlouhého doletu zastínila nedávný jasný důkaz toho, jak se zčásti demokratické systémy, jako je ten náš, mohou zhroutit, jak rychle mohou velké lži vytvořit zarputilou alternativní realitu a jak cynicky se lidé mohou zabíjet. V období studené války americká i sovětská propaganda do úmoru spojovala protivníka s nacismem; desítky let vzájemného obviňování možná otupily schopnost vnímat reálné riziko vzniku fašismu ve vlastní zemi.

Během dospívání jsem chápal, že strach obírá mou zemi o svobodu. Když jsem v roce 1987 nastupoval na univerzitu, chtěl jsem se stát vyjednavatelem o jaderném odzbrojení. To sice jistě byl ušlechtilý kariéerní cíl, ale odvracel mě od americké reality. Přehlížel jsem prameny strachu, ačkoli jsem je měl před očima.

ZVONY

Za studií koncem osmdesátých let jsem byl fascinován lidmi, kteří objevili možnost politiky oproštěné od strachu: východoevropskými disidenty. Andrej Sacharov, jenž stál u počátků

sovětského jaderného programu, Západ vyzýval, aby namísto jaderného zastrašování více přemýšlel o lidské důstojnosti. Vzpomínám si, jak zvedám oči od jeho článku, dívám se k nebi a dochází mi, co přesně myslí. Pokud jsme s to, musíme odstraňovat příčiny strachu – a musíme též za své obavy přijmout zodpovědnost. Svoboda nemůže být pouhou absencí; musí povstát z nás a vrůst do světa.

Na podzim 1989 jsem byl ve třetím ročníku bakalářského programu a vyhlídky na kariéru v diplomacii jaderného odzbrojení se rozptýlily. Komunismus ve východní Evropě padl a jednání se SSSR ústila do závazných smluv. Čtení zpráv amerických reportérů z východní Evropy bylo vzrušující. Díky výpomocnému místu na Centru pro vývoj zahraniční politiky Brownovy univerzity jsem některé disidenty, kteří se teď vyšvihli k moci, poznal osobně.

Při několika schůzkách ve Washingtonu jsem měl na starosti československého ministra zahraničí Jiřího Dienstbiera, ale nikam jsem ho nedovedl včas, jelikož na stanovený rozvrh nedbal a neustále si dopřával pauzu na cigárko. Viceprezident a ministr zahraničí USA na nás museli čekat. V mých tehdejších představách znamenala svoboda hlavně dokonalou efektivitu a vyvádělo mě z míry, jak odlišně ji chápe on.

Ve druhém ročníku jsem psal ročníkovou práci o jaderném odzbrojení, ve třetím jsem se výrazněji zaměřil na ekonomii a pustil jsem se do projektů, z nichž posléze vzešly ročníkové práce o reformě sovětské obrany a o monopolech v SSSR. V listopadu 1990 mě pozvali, abych svou práci představil v Moskvě. Byl to můj první let přes Atlantik – po dráze všech těch imaginárních raket. Když letadlo klesalo na přistání, viděl jsem půdu rozparcelovanou na kolchozy.

Bylo to v době reformních snah Michaila Gorbačova. Mně bylo jednadvacet, v ničem jsem se nevyznal a chtěl jsem sovětskou metropoli důkladně prozkoumat. Klíč s těžkou visačkou jsem nechal na recepci hotelu Akademičeskaja a po rychlých eskalátorech jsem sjel do hloubky stanic metra, které měly v případě

nouze posloužit jako jaderné kryty. Učil jsem se názvy zastávek a žádal kolemjdoucí o pomoc. Poplašené pohledy okolních pasažérů, prázdné regály v obchodech, neudržované zemědělské usedlosti, všechny tyto dojmy potvrzovaly mé vlastní výzkumné závěry – že se tato země dlouho neudrží.

Lidé mi byli ochotní poradit, město bylo velké, dny studené a krátké a budovy jako by se opakovaly. Jeden ruský účastník konference se mě laskavě ujal a jeho dvě děti, zhruba moji vrstevníci, mi umožnily poznat Moskvu lépe. Když jsem začal netaktně řečnit o nadcházejícím kolapsu Sovětského svazu, tváře jim zesmutněly. Mínění mladého amerického akademika nezpochybňovali – avšak postsovětské Rusko si představovali jako carskou říši. Doma mi ukázali pečlivě schraňované památky na carské Rusko, minulost před bolševiky.

Toho dne, kdy jsme ve třech navštívili Kreml, sněžilo a vločky roztávaly na neuvěřitelně velkém zvonu jménem Car Kolokol. Velikostí zhruba odpovídal bytu mého hostitele a vážil asi dvě stě tun. Kovová obludnost, vyrobená na oslavu absolutního samovládcе, ležela nečinně na zemi. Ten mlčící předmět mě přiměl k úvahám o nepoměrech v sovětské ekonomice, o kterých jsem měl na moskevské konferenci mluvit.

ROVNOVÁHA

Z hlediska fyziky se zvon zavěšený na trámu na statku nachází v rovnováze: síle gravitace, která ho táhne dolů, odpovídá síla podkladu, který konstrukci drží. Dostat zvon do vzduchu, aby se dal rozeznít, vyžaduje pečlivou práci. Různé rovnováhy se liší. Car Kolokol se nachází v rovnováze, ve které ho nelze rozeznít.

O rovnováhách mluví i ekonomové. Mají v oblibě situace, kdy jsou poměry navenek vyvážené v důsledku celkového souhrnu lidských skutků, který lze popsat jako soubornou neosobní sílu. Nabídka čili množství věcí tak má být například v rovnováze

s poptávkou, čili tím, kolik věcí lidé chtějí. Rovnováha je jako happyend: všechno dobře dopadne. Nemusíme pak o lidech uvažovat jako o jedincích, kteří sledují vlastní cíle, jelikož trh tohle myšlení uskuteční za nás. Nemusíme se tázat, jak lidé přicházejí na svět, proč chtějí to, co chtějí, a co znamená být svobodný.

V době své cesty do SSSR na podzim 1990 jsem zpracovával ekonomická témata, ale zároveň jsem během toho semestru navštěvoval pokročilé semináře z oboru historie a podal jsem si žádost o stipendium, abych na tato studia mohl navázat v doktorandském programu. Líbila se mi nevyčerpatelnost dějin: v každé nové knize, za každou zčásti pochopenou událostí, v každém novém jazyce se skrývalo překvapení. Minulost je plná divokých možností, které se uskutečnily: příkladem je bolševická revoluce i revoluce americká. Východoevropské revoluce roku 1989, samy o sobě těžko předvídatelné, mne přivedly k úvaze, zda se v nich neskrývají nová překvapení.

V listopadu 1990 mi při návštěvě Moskvy historie poskytla společný jazyk se sovětskými badateli. Hovořili jsme o ekonomice Ruska na sklonku samoděržaví a v období nárazové industrializace ve třicátých letech. Se sovětskými účastníky jsem se shodl v tom, že se s problémem transformace plánovité ekonomiky v ekonomických učebnicích nepočítá.

V chladném konferenčním sále jsem se občas zadumal a na okraj stránek si maloval zvonečky. V carském Rusku byly zvony v letech 1591 a 1771 vypovězeny do vyhnanství na Sibiř s tím, že podněcují k veřejným shromážděním. Když Moskva v roce 1510 dobyla Pskov, noví vládcové se zvonu využívaného ke svolávání lidu zbavili.

Nakreslil jsem kolem zvonů pouta. Z rešerší k sovětským monopolům jsem věděl, že se veškerá sovětská pouta vyráběla právě v Pskově. (V roce 2014 pskovská posádka vpadla na Ukrajinu a v roce 2022 povraždila civilisty v Buči.) Stejně centralizovaná byla celá sovětská ekonomika: nezbytné věci se vyráběly jen na několika místech nebo v jediné továrně.

Extrémně centralizovaná byla také těžba a distribuce zemního plynu a ropy.

Teze mého vystoupení zněla, že monopol není pro vznik tržní ekonomiky slibným východiskem. Radikální kritikové kapitalismu (V. I. Lenin) i jeho stoupenci (F. Hayek) se shodovali v názoru, že monopol znamená útisk. Trhy podle obvyklého mínění nastolují konkurenci, šíří informace a oddělují ekonomiku od politiky. Jenže co se stane, pokud ohromné sovětské podniky padnou do soukromých rukou?

Držitelé monopolů se pokusí zabránit konkurenci, zmocnit se médií a vyvinout tlak na politickou moc. Jakmile se Sovětský svaz začne rozkládat (tvrdil jsem), koncentrace průmyslu dezintegraci urychlí, jelikož kdokoli se zmocní cenných místních aktiv, bude se nový majetek snažit chránit mocí v nově ustaveném státě.

Jakýkoli posun ke kapitalismu v SSSR je tedy nutné chápat jako součást dlouhodobých politických dějin, ne jako uklizení stolu, na němž se pak můžou zrodit dokonalé trhy. Sovětská realita, kterou jsem v listopadu 1990 viděl kolem sebe, neskýtala východisko, z něhož by mohla ideologie *laissez-faire* vést k náležitému výsledku. Rovnováhou je i oligarchie čili vláda nejbohatších. Těžký zvon může prostě jen zůstat ležet na zemi.

Asi se mi tehdy v Moskvě nepodařilo ze svých úvah mnoho sdělit: v ohromné zasedací místnosti se veškerá slova tříštila v ozvěnách, muži zahalení do šál se při přednáškách klepali, dokonce i cigaretový kouř byl teplejší než vzduch.

O národech mimo Rusy tehdy nikdo příliš neuvažoval. Američané Sovětskému svazu říkali „Rusko“ a občany SSSR označovali za „Rusy“. Sám jsem na tom nebyl o moc líp, přestože jsem geografii SSSR znal ze studia vojenských základů a velkých továren. Polovina obyvatel SSSR měla jinou než ruskou národnost a čtvrtina území příslušela neruským republikám. I sama Ruská republika byla s ohledem na ohromnou vnitřní rozmanitost označována za federaci: mimo jiné do ní patřili Tataři, jedna z nejpočetnějších sovětských národností. Druhou

největší populaci po Rusku měla Ukrajina. Američtí účastníci konference zhlédli v Moskvě Čajkovského operu Mazepa o ukrajinském hejtmanovi a jeho rozkolu s carem Petrem. O přestávce se ekonomové mezi hosty ruských průvodců zeptali, zda Ukrajina představuje samostatnou zemi. Konsenzus zněl, že spíš ne.

Zničený časovým posunem při přeletu a nutností načítat po nocích materiály na seminář o marxismu jsem se v Moskvě zamýšlel nad tím, jak zvláště si jsou podobní proroci komunismu a proroci kapitalismu. Kapitalisté jednoduše vědí, že s obnovou soukromého vlastnictví se komunistické společnosti automaticky napraví, stejně jako marxisté svého času jednoduše věděli, že se kapitalistické společnosti napraví zrušením soukromého vlastnictví. Atraktivitu prvního pohledu jsem chápal – vždyť by bylo krásné začít znovu, osvobození od minulosti. Příliš mi to však připomínalo sebejistotu Marxe a Engelse, respektive Lenina a Trockého na počátku sovětského experimentu.

Od jara 1989 do jara 1991 jsem zastával studentské místo v Centru pro vývoj zahraniční politiky, v létě 1990 jsem ve Washingtonu absolvoval stáž ve čtvrtletníku *Foreign Policy* a poté jsem v létě a na podzim 1991 pracoval opět ve Washingtonu v Institutu pro mezinárodní ekonomii. Díky přímé zkušenosti jsem měl představu o konsenzu elit v období od pádu východoevropského komunismu koncem roku 1989 po rozpad Sovětského svazu koncem roku 1991. Velmi málo moudrých hlav jednu či druhou událost očekávalo. Administrativa George H. W. Bushe podporovala Gorbačova až do poslední chvíle. Spojené státy si dávaly za cíl udržet SSSR pohromadě. Prvního srpna 1991 navštívil prezident Bush Kyjev – avšak jen proto, aby Ukrajincům doporučil nevyhlášovat samostatnost.

Osmnáctého srpna 1991 jsem v georgetownském podnájmu šel spát brzy. Celý den jsem strávil studiem ruské ekonomiky a němčiny, pak jsem pro skupinku přátel připravil večeři na oslavu svých dvaadvacátých narozenin. Probudil mě telefonát přítele z Ruska: „Ohromná revoluce!“ Mínil tím pokus o puč proti Gorbačovovi, událost, která zahájila zhroucení SSSR.

Dvacátého čtvrtého srpna vyhlásili ukrajinští komunisté samostatnost své republiky. Měsíc nato jsem zakončil výzkumy sovětských monopolů a odjel na doktorandské studium historie do Oxfordu. Prosincové oficiální rozpuštění SSSR mě zastihlo v Československu. Ihned po Novém roce jsem se nočním vlakem vypravil z Prahy do Varšavy. Když jsem v dubnu 1992 pronášel ve Vídni přednášku o sovětských monopolech, ekonomové z někdejšího Sovětského svazu reprezentovali nově nezávislé státy.

S pádem Sovětského svazu ustoupily americké obavy zvláštní euforii. Revoluci a rozklad SSSR Američané neočekávali a mnozí nyní sebejistě prohlašovali, co musí následovat: dlouhodobá kapitalistická rovnováha s sebou přinese demokracii a svobodu. Spravedlivě nutno dodat, že zkušenější ekonomové vyjadřovali obavy z absence struktur. Tón ale udávala negativní svoboda: jakmile zmizí bariéry sovětského centrálního plánování a státního majetku, všechno bude dobré. Tato zvláštní jistota ohledně budoucnosti byla jedním z důvodů, proč jsem se rozhodl zkoumat minulost.

VÍRA VE VÝJIMEČNOST

Studená válka stavěla Spojené státy před morální dilemata. Antikomunismus vedl k udavačským excesům mccarthismu – a současně skýtal domnělé ospravedlnění pro podporu praviceových diktátorů, pro invaze do karibských a latinskoamerických zemí a pro svrhávání demokraticky zvolených představitelů.

V tomto povědomí jsem vyrůstal. Když USA v roce 1965 vpadly do Dominikánské republiky, oba moji rodiče sloužili v tamějších Peace Corps a po invazi se přesunuli do Salvadoru. Když jsem byl malý, strávila v naší domácnosti půl roku salvadorská dívka a starala se o mě s bratry. Matka navštěvovala Latinskou Ameriku po celé mé dětství a vyučovala latinskoamerická studia na místní univerzitě.

Soutěž se Sověty též Ameriku přiměla rozvinout některé její přednosti. Díky ní se v roce 1969 uskutečnil let na Měsíc, což přineslo mnohé důležité technologické inovace. Američané se mohli seznámit s evropskou a ruskou kulturou a soupeření přinášelo státní investice na univerzity, včetně jazykových a humanitních kateder. Na amerických univerzitách se vyučovalo o Rusku a Sovětském svazu (byť jen málokdy o východní Evropě – a o Ukrajině skoro vůbec). Na důkaz atraktivity a vitality demokratického zřízení se propagovalo avantgardní americké výtvarné umění, hudba a literatura. Sovětská kritika sociálních nerovností v USA posílila americký sociální stát a pomáhala hnutí za občanská práva. Dokud marxismus zůstával reálnou alternativou, snažili se Američané myšlenkově svůj systém obhájit a strukturálně ho zaštitit.

Rozpad SSSR v roce 1991 připomínal chvat v judu, který obrátil USA proti nim samým. Od argumentů se přešlo ke sloganům: kapitalismus vystřídá komunismus a přinese světu demokracii. S tím, jak se negativní svoboda stala v USA obecně sdíleným míněním, nahradil jeden determinismus druhý. Pokud svobodu nepřinesla absence soukromého majetku, pak to jistě dokáže jeho přítomnost. Jelikož lidstvo osvobodí železné zákony dějin, není potřeba znát minulost, dokonce lze pustit z hlavy i detaily o hlavních politických alternativách 20. století – komunismu a fašismu. V momentě, kdy jsem se rozhodl věnovat život historii, se historie zdála irelevantní. Přitom se ale svoboda musí týkat možných budoucností a každá možná budoucnost je spojená s reálnou minulostí. Jak bychom tyto spojovací čáry mohli narýsovat bez znalosti dějin?

OLIGARCHIE

Počátkem devadesátých let nastaly neočekávané okolnosti: rasové nepokoje v Los Angeles, o nichž jsem si na pobřeží Baltu četl

v polských novinách, a učil se tak polsky; první prezidentská kampaň miliardáře Rosse Perota, jejíž reálný vliv jsem pochopil z volebního přehledu BBC ve společenské místnosti v Oxfordu; války v bývalé Jugoslávii, jež vypudily uprchlíky do Vídně a já se tam s některými z nich seznámil. V tehdejší převládající atmosféře se však každá krize jevila jako výjimka a všechny problémy byly považovány za čistě technickou otázku. Historii nebylo nutné znát, zaslouhovála jen obžalovat: etnické čistky na Balkáně představovaly domnělý důsledek „dávných řevnivostí“. Amerika měla zůstat nadčasovým standardem svobody.

Je-li svoboda negativní, pak politika spočívá v praktickém úkolu odklidit harampáčí minulosti: hantýrkou osmdesátých a devadesátých let se jedná o deregulaci, privatizaci a reformu sociální sítě. O zbytek se postará ekonomie nebo přirozenost. Negativní pojetí svobody Američany motivovalo špatně radit Východoevropanům: privatizujte co nejrychleji, sociální stát vyhlaste za komunistickou deformaci, ignorujte kulturu. Kromě toho vedlo k některým zvláště odpudivým vnitropolitickým změnám v USA v devadesátých letech, například ke vzniku vězeňsko-průmyslového komplexu a k hromadění bohatství.

Negativní svoboda se vznášela i nad omyly z první dekády 21. století. Po několika letech strávených ve východní Evropě jsem se v září 2001 přestěhoval do New Havenu a nastoupil na první řádné místo na Yaleově univerzitě. Jedenáctého září ráno jsem se nacházel v New Yorku a sledoval porážku, kterou Yankeeům uštědřili Oriolové v mimořádně ošklivém zápase, zpožděném deštěm. Když jsem se pak v New Havenu dozvěděl, co se stalo, chtěl jsem se do New Yorku vrátit, ale nejezdily vlaky.

Útoky z 11. září byly vydávány za cosi bezprecedentního, za úsvit nového světa, v němž je nutné vzdát se svobody ve prospěch bezpečí. Svou první přednášku na Yale jsem věnoval úvaze o zničení newyorských Dvojčat ve světle toho, co vím o východoevropských vlnách teroristických provokací a odpovědí. Provokace funguje tehdy, pokud na sebe méně mocná

entita strhne pozornost mocnějšího aktéra. Útok z 11. září patří k nejúspěšnějším provokacím v dějinách.

Po 11. září se Američané dozvěděli, že útočníci „nenávidí svobodu“ – ale z naší vlastní reakce vyplývalo, že svobodě nerozumíme. Deklarovaná výměna svobody za bezpečí umenšovala obojí. Státní dohled se stal součástí normálu. Invaze do Iráku v roce 2003 zabila statisíce Iráčanů; Spojené státy z ní vyšly chudší, méně bezpečné a méně věrohodné. Byla to válečná avantýra ve jménu negativní svobody, podnikaná proto, aby se dosáhlo jisté absence. Předpokládalo se, že rozbitím iráckého státu a zrušením vládnoucí strany a armády se automaticky dosáhne nástupu kapitalismu a demokracie. Očekávání se nenaplnila. Válka posílila Írán a nastolila celou sérii bezpečnostních problémů, jež z podstatné části přetrvávají.

Od negativní svobody se odvíjelo také naše chápání Ruska v letech 1990–2010. V roce 1993 ruský prezident Boris Jelcin silou rozpustil ruskou Dumu. Spojené státy to chápaly jako nezbytný krok na postupu k hospodářské reformě. Ve skutečnosti sovětská koncentrace průmyslu přecházela do kapitalistického monopolu. Hrstka lidí si zjednávala kontrolu nad výnosnými podniky. Po roce 1999 do pozice *capo di tutti capi* nastoupil Jelcinem osobně vybraný nástupce Vladimir Putin, který upevnil svou moc terorem a válkami.

Optikou negativní svobody se Putin jevil jako technokrat, kterého zajímají jenom peníze. Předpokládalo se, že bohatství přinese racionalitu a racionalita přinese demokracii. Na jaře svého prvního roku na Yale jsem byl přizván ke konzultaci – významná nadnárodní těžební firma si vyžádala informace o Rusku. Kolega se zkušenostmi z vrcholných pater politiky při schůzce označil za ohnisko americké politiky předpoklad, že kapitalismus přinese do Ruska i do Číny demokracii. Já to označil za absurdní. Následně mě delší dobu k žádným podobným jednáním nezvali.

Namísto toho ruská oligarchie přinesla novou politiku, politickou alternativu v éře, která měla být bez alternativ. V roce

2004 se Putinovo Rusko pokusilo zmanipulovat ukrajinské volby. Deset let nato vpadlo na jižní a východní Ukrajinu. Před invazí a během ní moskevská propaganda pomlouvala Ukrajinu a Ukrajince. Základem útoku nebyla žádná prokazatelná fakta ani ideologie, nýbrž odhady, co u konzumentů sociálních médií vybudí negativní emoce. Rusko mělo zkušenosti s tím, jak různí lidé hledí na svět, a dokázalo zacílit na jednotlivé slabiny. V celkovém souhrnu byla ruská tvrzení o Ukrajině rozporná: ukrajinjština neexistuje, ale ukrajinská vláda všechny nutí mluvit ukrajinsky; ukrajinský stát neexistuje, ale je represivní; všichni Ukrajinci jsou nacisté, ale zároveň jsou to homosexuálové a Židé. Já v té době bydlel ve Vídni a byl v každodenním kontaktu s ukrajinskými přáteli a kolegy. Prostý fakt, že Rusko vpadlo do sousední země, se na sociálních sítích ztratil. Američané a další země plýtvaly pobouřením na přeludy, ačkoli se přitom rozbíhala reálná útočná válka.

V Rusku sledujeme postup od chápání svobody jakožto absence bariér k politice fašismu, v němž Vůdcovy rozmary neomezuji žádné meze. Přitom ale propagandistické stanovisko Moskvy – že nic není pravda a nic není dobro – nebylo považováno za nebezpečné. Invaze na Ukrajinu ukázala, v čem spočívá hlavní chyba ekonomického determinismu: oligarchické Rusko nepředstavovalo rozvojovou demokracii, nýbrž agresivní impérium. Lidem, kteří svobodu chápali negativně, se ruský nihilismus nejevil jako riskantní – ale samozřejmě byl. Vakuum bez faktů a bez hodnot se vždy zaplní spektáklem a válčením. Fašistická povaha ruského režimu měla být zřetelná dávno před plnou invazí Ruska na Ukrajinu v roce 2022.

Případ Ruska může sloužit jako varování. Ve 21. století směřuje i americký kapitalismus k monopolizaci, koncentraci bohatství a úpadkovosti. Pokud si namlouváme, že jsme díky oddanosti svobodě výjimeční, můžeme vinou přehnaného sebevědomí podlehnout propagandě tyranů, hlásajících to, co chceme slyšet. Pokud svobodu považujeme za negativní, pak veškeré obtíže spočívají ve vnějších zábranách, nikdy ne v absenci vlastního

úsudku. Když jsem se v roce 2014 po ročním pobytu v zahraničí vrátil do USA, šokovalo mě (stejně jako mé ukrajinské a ruské přátele), jak efektivně působila ruská sociální média v americké politice. Špatné bylo samozřejmě už to, že se Američané nechali obalamutit Ruskem ve vztahu k Ukrajině. Avšak v letech 2015–2016 se Američané nechali obalamutit Ruskem ve vztahu ke svým spoluobčanům. V roce 2016 vyhrál prezidentské volby kandidát americké oligarchie s ruskou asistencí.

Putinův úslužný poskok Donald Trump je vzorem negativní svobody. Zbohatl z nízko zdaněného dědictví a ze snadného popírání svých výroků a skutků. V roce 2018 navštívil Helsinky a sdělil světu, že ruskému diktátorovi věří víc než svým americkým poradcům. V roce 2019 se snažil řádně zvoleného ukrajinského prezidenta vydíráním přimět, aby mu dodal kompro na protivníka v nadcházejících amerických volbách. Když pak v roce 2020 volby prohrál, o výsledku lhal a pokusil se u moci udržet pučem. Přestože ústava vzbouřencům zakazuje nastoupit do úřadu, kandidoval v roce 2024 znovu – a přiřivil Putinovy naděje, že Rusko ve válce na Ukrajině může zvítězit.

Na prahu druhé čtvrtiny století, k němuž se v sedmdesátých letech upínaly utopické sny a v devadesátých letech bylo předmětem sebejistých prognóz, se ocitáme v bodě obratu. Zda budeme svobodní, závisí na nás – a to nejen na našem počinání, ale i na jeho důvodech: na našich ideálech.

ODHODLÁNÍ VYDRŽET

Bez ideálů nelze být realistou. Pokud přestanete myslet na svobodu, pak světu nerozumíte a měníte ho k horšímu. Lze si to vysvětlit na počáteční americké reakci na plnou ruskou invazi na Ukrajinu v únoru 2022.

V době, kdy Rusko hromadilo vojska na ukrajinské hranici, jsem se nacházel v New Havenu, kde jsem už dvacet let učil.

V pondělí před zahájením plné invaze jsem se na dálku zúčastnil obhajoby disertace na ukrajinské téma. Ilja Čedoluma obhajoval na katedře historie doktorskou práci o ukrajinském literárním kritikovi židovského původu, který v úkrytu před nacisty přeložil *Hamleta*. Ilja zkoušku složil, načež narukoval do ukrajinské domobrany.

V úterý před ruskou invazí mě pozvali na seminář na fakultě managementu Yaleovy univerzity. Kolega, který předmět vedl, mě o týden dříve viděl v televizi a věděl, že mám na ukrajinského prezidenta Volodymyra Zelenského odlišné mínění než většina: byl jsem přesvědčený, že pokud Rusko zahájí invazi, Zelenskyj v zemi zůstane a Ukrajina bude bojovat. Kolega přizval ke vzdálené účasti bezpečnostní poradce bývalých prezidentů Baracka Obamy a Donalda Trumpa a požádal je o vyjádření k mé prognóze. Všichni z velkých obrazovek můj názor odmítli. Považovali za očividné, že Zelenskyj prchne. Experti z americké Beltway se stejně jako experti z Kremlu domnívali, že Ukrajina padne do tří dnů. Převládající mínění v Rusku a v USA bylo identické.

Ve čtvrtek Rusko zahájilo invazi a můj student nastoupil k jednotce. Zelenskyj setrval v Kyjevě a Ukrajinci bojovali. Američtí experti se mýlili, jelikož nepovažovali svobodu za faktor reálného dění. S poklidem vysvětlovali, že Zelenskyj zvolí útěk; vybízela ho k tomu americká rozvědka. To vše reprezentovalo americký konsenzus. Američané si po desítky let namlouvali, že svoboda je negativní a spočívá v tom, že mohutnější síly odstraní dosavadní překážky. Pokud věříte v primát nadřazených sil, pak v momentě, kdy se obrátí proti vám, nemáte na výběr a utíkáte – a nedokážete si představit, že by si jiní lidé počínali jinak.

V pátek Zelenskyj zveřejnil videonahrávku, na níž vystoupil spolu s dalšími představiteli kyjevské vlády: „Prezident je zde.“ Byla to transformativní ukázka svobody slova. Stejně jako svoboda vůbec, ani svoboda slova není negativní, nýbrž pozitivní: netýká se bariér, nýbrž osobnosti; nespočívá v absenci,

nýbrž v čemsi přítomném. Svobodné mluvčí chráníme proto, že pravda ohrožuje moc tyranů. Zelenskyj říkal pravdu vprostřed lží ruských propagandistů, kteří tvrdili, že z města prehl. Pronášel pravdu vzdor přesile, jelikož Rusko útočilo zdrcující silou. Dával v sázku vlastní bezpečnost za poznanou pravdu. Pravda spočívala v jeho tělesném jednání: v tom, že vydržel na místě.

Odmítnutí utéct naznačuje, v čem by pravá, pozitivní svoboda mohla spočívat. Bariéry bránící svobodě byly nepochybně přítomné a krajně radikální. V týž okamžik, kdy mluvil, po Zelenském pátrali ruští atentátníci. Ruská armáda se nacházela u bran Kyjeva, na město dopadaly ruské bomby a rakety a skoro všichni mimo Ukrajinu očekávali, že Rusko válku do několika hodin či dnů vyhraje. Pro Ukrajince však tím nejpodstatnějším nebyly věci – střely a výbušniny –, nýbrž jimi sledovaný záměr: zničení jedné společnosti. Proti ruským zbraním bylo nutné postavit ukrajinské zbraně, ale také odhodlanost. Ukrajinci Rusy porazili u Kyjeva a poté u Charkova. Do roka od plné ruské invaze byli okupanti vyhnáni z Buči, Jahidneho i Posadu-Pokrovske. Ukrajinci získali zpět více než polovinu území, které Rusko v únoru 2022 obsadilo. Ale to vše jen proto, že se lidé rozhodli zůstat.

Když jsem se Zelenského přímo otázel, proč v Kyjevě zůstal, odpověděl mi, že „nemohl jednat jinak“. Při vysvětlování své volby nevycházel od konkrétní, byť vrcholně dramatické situace ani od vlastní osoby. Mluvil o lásce k rodičům a o tom, co se od nich naučil. Nevybral si je, avšak miluje je svobodnou láskou. A tu přirovnal k rozhodnutí zůstat po propuknutí války v hlavním městě: jde o cosi evidentního. Setrvání si nezvolil sám; nacházel se ve společenství těch, kdo ho vychovávali, když byl mladší, a těch, kdo ho zvolili. Nacházel se ve společenství dalších riskujících lidí. Podle vlastních slov situaci chápal díky tomu, co znamená zastupovat druhé. Prezident, řekl, je jen prvním zrnkem písku v otáčejících se přesýpacích hodinách.

Hovořili jsme o tom, jak z nás postupem času už od mládí